HEUNI
The European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations

EAPL
EUROPEAN ASSOCIATION OF PSYCHOLOGY AND LAW

Poliso santrauka 1/2025

Pagal „White paper on forensic child interviewing: Research-Based Recommendations by the European Association of Psychology and Law“, paskelbtą Psychology, Crime & Law, 2024. https://doi.org/10.1080/1068316X.2024.2324098

Vaikų apklausos teisminiame kontekste: Europos psichologijos ir teisės asociacijos rekomendacijos

Europos psichologijos ir teisės asociacija (angl. European Association of Psychology and Law - EAPL) yra mokslinė asociacija, vienijanti įvairių šalių teisės ir kriminalinės psichologijos tyrėjus bei specialistus. Jos nariai atlieka svarbius teisingumo sistemos plėtrai Europoje ir visame pasaulyje tyrimus. https://eapl.eu

HEUNI, Europos nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės institutas yra Jungtinių Tautų baudžiamojo teisingumo ir nusikalstamumo prevencijos programos tinklo Europos regioninis institutas. Jis yra nepriklausomas mokslinių tyrimų ir politikos formavimo institutas, siekiantis, kad moksliniai tyrimai baudžiamosios politikos srityje būtų geriau žinomi ir prieinami specialistams bei politikos formuotojams. https://heuni.fi

ĮVADAS

Kai vaikai tampa nusikaltimų, smurto ar prievartos aukomis, jų pasakojimai apie įvykius dažnai tampa pagrindiniais nusikaltimų tyrimo įrodymais. Vis dėl to, tarptautiniu mastu - tiek Europoje, tiek už jos ribų - vaikų apklausos tiriamajame ir teisiniame kontekste labai skiriasi. Nerimą kelia tai, kad kai kurios taikomos apklausų praktikos nėra pagrįstos įrodymais ir netgi gali būti žalingos tiek vaikams, tiek baudžiamojo ar civilinio teisingumo procesui ir jo rezultatams. Kita vertus, moksliniuose tyrimuose yra pakankamai aiškiai apibrėžtos geriausios praktikos, kaip turėtų būti atliekamos vaikų apklausos teisminiame kontekste. Šio dokumento tikslas - supažindinti specialistus, pavyzdžiui, Lietuvos teismų ekspertizių centro (LTEC) ekspertus ar specializuotos pagalbos vaikams įstaigų darbuotojus, su naujausia informacija apie vaikų apklausas teisminiame kontekste, pateikiant lengvai prieinamą mokslo žinių apžvalgą.

Publikacijoje „White Paper on Forensic Child Interviewing“ pateikiamos pagrindinės išvados apie vaikų apklausą teisminiame (teismo ekspertizės) kontekste ir atkreipiamas dėmesys į įrodymais grįstą vaikų apklausos praktiką, kuri yra validi, patikima ir pritaikyta vaikams. Mūsų tikslas - pateikti geriausios praktikos gaires vaikų apklausoms, kuriomis turėtų būti vadovaujamasi visose Europos šalyse. Susijęs tikslas - padėti specialistams sumažinti nereikalingą ir nepageidaujamą apklausų praktikų variaciją ir įspėti apie galimas žalingas praktikas. Šias kolektyvines rekomendacijas parengė didelis būrys su EAPL susijusių mokslininkų, iš jų kai kurie neseniai įgijo daktaro laipsnį vaikų aukų ir liudytojų srityje, kai kurie dirba praktinį darbą šioje srityje, o daugelis yra pripažinti tyrėjai tiriamųjų apklausų srityje. Rekomendacijos atkartoja Barnahus standarto Nr. 6 esmę ir pateikia daugiau informacijos apie standartų laikymąsi praktikoje bei atitinka vadinamuosius Mendezo - veiksmingos apklausos, skirtos tyrimams ir informacijos rinkimui - principus.

Nors protokolus, parengtus prievartos prieš vaikus tyrimų kontekste, gali tekti modifikuoti tam, kad juos būtų galima naudoti kitų rūšių bylose, pagrindiniai vaikų apklausos principai galioja visais atvejais, kai vaikai apklausiami teisiniuose ar kitų rūšių tyrimų procesuose. Tai apima atvejus, kai vaikai yra įtariamieji vaikų teisių apsaugos tarnybų ar kitų baudžiamųjų bylų, tokių kaip prekybos žmonėmis (kai vaikai gali būti laikomi ir aukomis, ir nusikaltėliais), tyrimų kontekste.

PAGRINDINĖS REKOMENDACIJOS

1. Vaikų aukų ir liudytojų supratimas

Europoje ir globaliai įvairūs specialistai apklausia vaikus, kurie galėjo tapti nusikaltimų, smurto ir nepriežiūros aukomis, arba vaikus nusikaltėlius. Nė viena profesija neužtikrina kompetencijos visose srityse, būtinose kvalifikuotai ir profesionaliai atlikti vaikų apklausas. Apklausėjai turi gerai suprasti vaikų atminties procesus, kalbinius įgūdžius, galimus papildomus poreikius, socialinius mechanizmus, veikiančius vaikus, kai jie kalbasi su suaugusiaisiais, vaikų jautrumą suaugusiųjų pateiktiems siūlymams, taip pat veiksnius, darančius įtaką informacijos atskleidimui. Be to, apklausėjai turi suprasti, kaip svarbu užmegzti ryšį su vaiku ir palaikyti vaiką viso pokalbio metu, taip pat gebėti praktiškai užmegzti ir palaikyti ryšį pokalbio metu. Jie taip pat turi suprasti praktinius baudžiamųjų ir civilinių bylų tyrimų ypatumus ir atitinkamą teisinį kontekstą, kuriame vyksta apklausa.

2. Įrodymais grįsta vaikų apklausa

Apklausiant vaikus apie įtariamą smurtą, jie turėtų būti apklausiami jautriai ir moksliškai pagrįstai, remiantis įrodymais grįstais apklausų protokolais, pavyzdžiui, NICHD (angl. National institute of Child and Health Development) apklausos protokolu arba kitais moksliniais tyrimais pagrįstais protokolais, kuriuose daugiausia dėmesio skiriama kuo tikslesnei informacijai gauti. Naudojant atvirus klausimus, galima lengviau tirti įvykius nešališku būdu, o tai padidina nukentėjusių vaikų galimybes pateikti išsamius nepaveiktus šališkumais parodymus.

3. Apklausos etapai ir tinkamo vaiko liudytojo parengimo svarba

Apklausėjams rekomenduojama apklausas vykdyti laikantis tam tikrų etapų: skirti pakankamai laiko geram ryšiui užmegzti, supažindinti vaiką su apklausos situacija, aptarti pagrindines taisykles, atlikti bandomąjį pokalbį ir tiriamą temą nagrinėti gerai suplanuotu, vaiko vedamu tempu. Pokalbis turėtų baigtis, užtikrinant, kad vaikui viskas gerai, ir, kiek įmanoma, paaiškinant, kas bus toliau. Visa apklausa turi būti atliekama orientuojantis į vaiką, įskaitant pastangas užmegzti ir palaikyti tinkamą ryšį su vaiku ir suteikti jam palaikymą neįtaigiais būdais.

Tiriamosios apklausos su vaikais yra efektyviausios, kai jos yra struktūruotos, todėl jas turėtų sudaryti keli etapai, kurie padėtų vaikams papasakoti apie tai, kas tariamai įvyko.

Konkrečiau, tiriamoji apklausa **turėtų prasidėti** nuo to, kad vaikams būtų paaiškintos pagrindinės apklausos taisyklės. Šiomis pagrindinėmis taisyklėmis vaikai paprasčiausiai informuojami, ko jie gali tikėtis iš apklausos ir ko tikimasi iš jų. Pavyzdžiui, vaikus reikėtų informuoti, kad viskas gerai yra pasakyti, kad jie nesupranta klausimo arba nežino atsakymo.

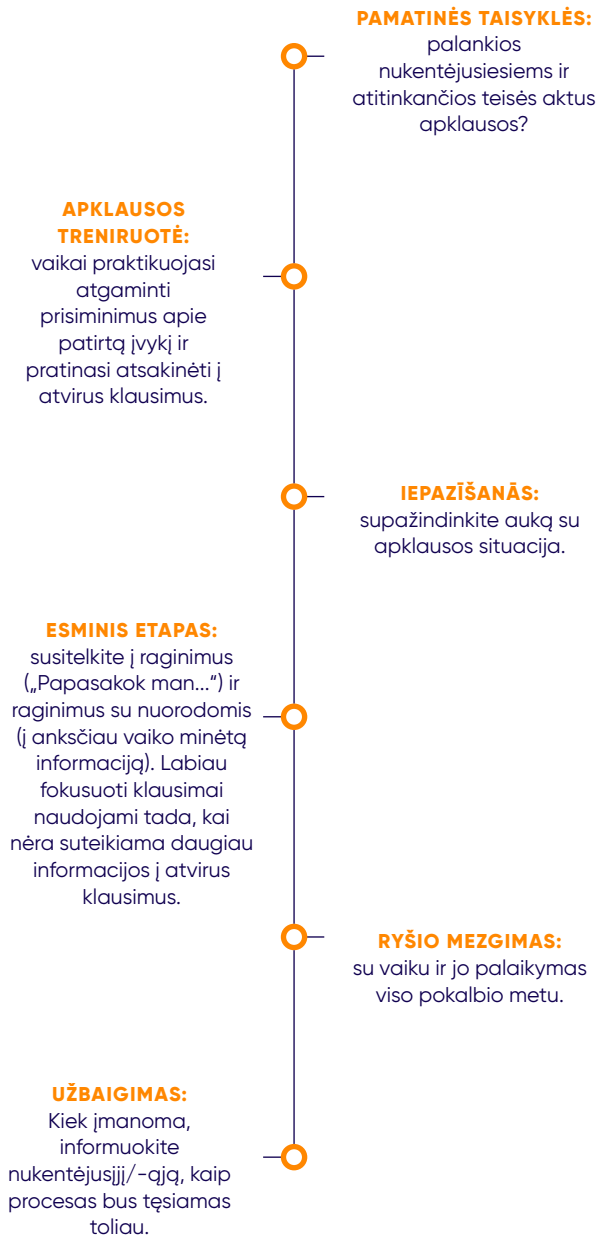
Antrasis etapas - reikia užmegzti ryšį su vaikais. Vienas iš būdų tai padaryti - paklausti vaikų, ką jie mėgsta veikti (pvz., „Papasakok apie tai, ką mėgsti veikti“) arba paprašyti jų apibūdinti neseniai patirtą neutralų ar malonų įvykį. Užduodant atvirus klausimus siekiama, kad vaikai jaustųsi išklausyti, o apklausėjas įsitrauktų į aktyvų klausymąsi, palaikant vaiką pasakojimo metu.

Trečiajame etape vaikai turėtų pasipraktikuoti atgaminti prisiminimus apie įvykį, kurį jie pats patyrė, bet kuris nėra nagrinėjamas įvykis (t. y., įvykis, kuris labiausiai domina apklausėją, pvz., įtariama prievarta). Pavyzdžiui, apklausėjas galėtų paprašyti vaikų papasakoti, kas nutiko vakar. Šios apklausos treniruotės tikslas - pasipraktikuoti vaikams atpasakoti asmeniškai patirtą įvykį ir priprasti prie užduodamų atvirų klausimų. Papildoma šio etapo nauda - apklausėjai taip pat gali praktikuotis užduoti atvirus klausimus.

Po trečiojo etapo vaikų galima nenukreipiančiu būdu paklausti apie tai, kodėl jie yra apklausiami (jei jie žino priežastį, pvz., „Dabar noriu pasikalbėti apie tai, kodėl tu šiandien esi čia“). Jei vaikai atskleidžia, patariama užduoti kuo daugiau atvirų klausimų. Tik tada, kai vaikų prisiminimai išseks, apklausėjai gali užduoti tikslinančių arba uždarų klausimų (pvz., „Kur tai įvyko?“ arba „Ar tai įvyko namuose, ar kur nors kitur?“). Patariama, panaudojus tokius klausimus, vėl užduoti atvirus klausimus („Tu sakei, kad tai įvyko namuose. Papasakok man apie tai daugiau“). Be to, šiame etape svarbu paklausti, ar tariami įvykiai nutiko vieną kartą, ar daugiau nei vieną kartą, ir užduoti klausimus, susijusius su pirmuoju atsiskleidimu.

Paskutiniame etape apklausėjai užbaigia pokalbį ir gali paklausti vaikų, ar yra kitų dalykų, kuriuos apklausėjams reikia žinoti, ir pasako, kad prireikus, vaikai visada gali susisiekti su apklausėju. Be to, šiame etape apklausėjas turėtų stengtis padėti vaikui baigti pokalbį pozityviai

TIRIAMOSIOS APKLAUSOS ETAPAI

Nors protokolus, parengtus smurto prieš vaikus tyrimų kontekste, gali tekti modifikuoti, kad juos būtų galima naudoti kitų rūšių bylose, pagrindiniai vaikų apklausos principai galioja visais atvejais, kai vaikai apklausiami teisiniuose ar kitų rūšių tyrimų procesuose.

Tai apima atvejus, kai vaikai yra įtariamieji, vaikų apsaugos tarnybų ar kitų baudžiamųjų bylų, pavyzdžiui, prekybos žmonėmis, tyrimų kontekste.

4. Apklausėjo mąstysena ir hipotezių tikrinimas

Siekiant sumažinti šališkumo riziką, planuojant, atliekant ir vertinant apklausą, apklausėjams patariama tikrinti hipotezes. Tai reiškia, kad apklausėjai, apklausdami vaikus, turėtų apsvarstyti galimus alternatyvius nagrinėjamo kaltinimo paaiškinimus ir stengtis ištirti kiekvieną iš jų. Pavyzdžiui, įtarimų dėl prievartos gali kilti ir prievartos nepatyrusiems vaikams, dėl neteisingo vaikų pasakojimų supratimo. Kita vertus, vaikai gali neigti prievartos patirtį, nors ji iš tikrųjų buvo, pavyzdžiui, siekdami apsaugoti smurtautoją arba dėl kaltės ar gėdos jausmo. Atvirų klausimų naudojimas gali sumažinti fiksaciją tik ties viena hipoteze (pvz., kad nieko neįvyko).

Alternatyvių hipotezių pavyzdžiai, kai įtarimas dėl fizinio smurto yra susijęs su ginču dėl globos:

- vaikas patyrė fizinį smurtą ir sako apie tai tiesą;
- prieš vaiką buvo smurtaujama, tačiau ne tokiu būdu, kuris atitiktų iki šiol pateiktą kaltinimą;
- vaikas nepatyrė fizinio smurto, o įtarimas kilo dėl to, kad vaikas išgalvojo istoriją apie prievartą;
- vaikas nepatyrė fizinio smurto, o įtarimas kilo dėl to, kad buvo neteisingai suprasta vaiko kalba, elgesys ar sužalojimai;
- vaikas nepatyrė fizinio smurto, o įtarimas kilo dėl to, kad vienas iš tėvų įkalbėjo vaiką meluoti apie patirtą smurtą dėl ginčo dėl globos;
- vaikas nepatyrė fizinio smurto, o įtarimas kilo dėl to, kad vienas iš tėvų (ar kitas asmuo), kuris nuoširdžiai susirūpinęs, kad fizinis smurtas iš tikrųjų įvyko, pateikė įtaigius ir nukreipiančius klausimus;
- nenumatytas paaiškinimas.

Visas rekomendacijas ir nuorodas, rasite išsamioje publikacijoje.

5. Apklausų įrašymas

Labai svarbu, kad pokalbis būtų įrašomas elektroniniu būdu, kad būtų galima matyti, kaip keitėsi vaiko pasakojimas, užfiksuoti užduotus (ir neužduotus) klausimus, įvertinti pokalbio kokybę. Rekomenduojama, kad baudžiamosios justicijos srityje jau proceso pradžioje pereitų prie vaiko pasakojimo vaizdo fiksavimo, kad jį būtų galima naudoti kaip įrodymą teisme, išvengiant būtinybės papildomai apklausti vaiką.

6. Apklausoje dalyvaujančių asmenų skaičius

Rekomenduojama, kad apklausoje dalyvautų tik tie asmenys, kurie yra būtini, kad vaikas jaustųsi patogiai, o formalumų būtų kuo mažiau, taip palengvinant atsiskleidimą.

7. Kultūriniai aspektai ir vertėjų pagalba per apklausą

Apklausėjams patariama atsižvelgti į kultūrinius aspektus, pavyzdžiui, kultūrinį požiūrį į lytį, seksualumą ir gėdą, todėl gali prireikti kitokių (pvz., ilgesnių) ryšio užmezgimo strategijų. Kai reikia vertėjų, apklausėjai turėtų pasirengti apklausai kartu su jais. Bendrą pasirengimą prieš pokalbį turėtų atlikti apklausėjas ir vertėjas, kad būtų užtikrintas svarbiausių detalių, pavyzdžiui, galimų aptariamų temų, probleminių kalbinių ir (arba) kultūrinių skirtumų, didžiausios tikslumo svarbos ir sąlygų, kuriomis pateisinamos pertraukos, žinojimas. Vertėjai turėtų būti oficialiai sertifikuoti ir, jei įmanoma, baigę specializuotus teisinių ir (arba) vaikų apklausų mokymus.

Gerai parengta vaikų apklausa, kurią įrašo darymas, skatina tikslumą, patikimumą ir patogumą.

Šie įrašai padeda vykdyti kokybės kontrolę, mokymus ir pristatymą teisme, o tai naudinga visiems proceso dalyviams.

8. Lėlės, kūno schemos ir piešiniai apklausos metu

Nerekomenduojama naudoti lėlių ar kitokių rekvizitų, o vaiko žaidimas su lėlėmis ar piešiniai neturėtų būti interpretuojami kaip prievartos įrodymas. Tačiau, jei vaikas negali įvardyti kūno dalies ir (arba) vartoja neįprastą žodį kūno daliai įvardyti (pavyzdžiui, „Jis palietė mano pelę“), kartais galima panaudoti specialiai paruoštą kūno schemą, kuri padėtų vaikui nurodyti kūno dalį.

9. Vaikų apklausa internetu (nuotoliu)

Internetinė (nuotolinė) apklausa duoda daug žadančių rezultatų, susijusių su vaikais liudytojais, tačiau, prieš pateikiant galutines rekomendacijas, reikia atlikti daugiau tyrimų. Šiuo metu rekomenduojama apklausas vykdyti asmeniškai, išskyrus atvejus, kai to padaryti nėra galimybės (pvz., dėl atokios vietovės arba kitų aplinkybių, dėl kurių reikia imtis skubių veiksmų).

10. Apklausėjų mokymai

Apklausėjai turėtų būti specialiai apmokyti, įskaitant nuolatinį vertinimą ir grįžtamąjį ryšį apie jų apklausos stilių, kad būtų užtikrinta kokybė. Įrodyta, kad per tam tikrą laiką paskirstytas mokymas yra naudingesnis nei vienkartinis mokymas. Tik auditorijoje atliekamas apmokymas nėra toks veiksmingas kaip mokymas, į kurį taip pat įtraukiamos praktinės galimybės ir išsamus grįžtamasis ryšys, kuris turi būti neatidėliotinas, nuolatinis ir išsamus, daugiausia dėmesio skiriant apklausėjo bendravimo stiliui ir klausimų formulavimui. Reikia vengti įtaigių ir netinkamų priverstinio pasirinkimo klausimų. Kokybės kontrolė turėtų apimti įrašytų ir (arba) stebėtų apklausų analizę, siekiant nustatyti gautos informacijos kokybę ir kiekybę, kad būtų užtikrintas vaiko parodymų tikslumas ir naudingumas.

